

Politisk vetenskap och praktisk politik

AV GUNNAR HECKSCHER

Problemet om statskunskapens – eller för den delen alla samhällsvetenskapens – förhållande till den politiska verksamheten hör till de eviga följeslagarna. Det kommer aldrig att vara färdigdiskuterat, och där kommer alltid att finnas olika åsikter. Jag kan bara presentera mina egna och måste därför också göra den reservationen att resonemanget väsentligen gäller den typ av statskunskap jag själv sysslat med. I vad mån det är tillämpligt också när det gäller ren teori, t ex spelteori, eller sådant som statistiska väljarundersökningar må här lämnas därhän.

Emellertid har vi numera en helt annan medvetenhet om detta problemkomplex än vad man hade kring 1800-talets slut och 1900-talets början, ännu under min studietid och ända fram till andra världskrigets dagar. Därmed sammanhängande också att det förr var gott om samhällsvetenskapliga och juridiska professorer i riksdagen. Pontus Fahlbeck, Harald Hjärne, Rudolf Kjellén, C. A. Reuterskiöld, K. G. Westman, Vilhelm Lundstedt, Östen Undén, Gösta Bagge, Georg André och Bertil Ohlin är kända exempel på den saken. Och antingen de satt i riksdagen eller inte hade den tidens professorer vanligen ringa metodologiska skrupler, bortsett från att maktfullkomlighet och hög status satte dem i stånd att vifta bort den kritik i sådana hänseenden som trots allt kunde tänkas uppträda.

Det fanns också andra skäl till att tillvaron kunde te sig ganska enkel för dem. Man trodde länge på möjligheten att vetenskapligt bevisa riktigheten i ideologier och politiska ståndpunkter. Talet om "vetenskaplig socialism" var bara ett exempel därpå. Motsvarande tendens fanns också hos libe-

rala och konservativa akademiker. Det var typiskt för frånvaron av relativistiskt betraktelsesätt att vi statskunnare under min studietid läste Jellinek och Kelsen, men inte Max Weber.

Min egen lärare, Axel Bruswitz, var i detta hänseende inte mera självkritisk än andra. I anslutning till sina debatter med Fahlbeck och Lagerroth dekreterade han med stor kraft att "en utveckling kan inte vara ohistorisk", och under mitt avhandlingsarbete hade vi en olöst konflikt om bokens fjärde avsnitt, där han inte godtog mina försök att ge en rent idéhistorisk framställning utan ville få mig att bevisa omöjligheten av konstitutionell maktindelning och klargöra att parlamentarismen var det enda möjliga alternativet.

Så oskuldsfull är väl knappast någon nu för tiden. Men inte bara vetenskapens utan också politikens villkor har ändrats. Rollerna har genomgående blivit mera komplicerade.

Förr bedrevs politik verkligen i de valda församlingarna och för Sveriges del inte minst i utskottens slutna rum. Att detta gav utrymme för allsköns intriger och kohandel är en ofta betonad kritik. Mindre starkt är medvetandet om att det också gav tillfälle till en intellektuell sakdebatt, där politiska naturbegåvningar som Henning Leo, Martin Skoglund och Axel Strand med stor tillfredsställelse utbytte tankar inte minst med vetenskapsmännen – mest rörde det sig ju om män – och andra akademiskt skolade kolleger. Det var där möjligt att utföra relativt ingående och komplicerade analyser, och ursprungligen intagna ståndpunkter kunde modifieras med hänsyn till de invändningar som framfördes. Att detta gav samhällsvetarna en viss politisk auktoritet ligger i sakens natur.

Numera äger den politiska debatten framför allt rum i de elektroniska massmedia, TV och radio, inte i riksdagen – oavsett vad som möjligen kan ha varit avsikten med vår nya regeringsform. Den sker sålunda inför allas ögon, vilket enligt en utbredd men kanske inte helt oemotsäglich uppfatt-

Denna artikel återger i huvudsak ett föredrag på Statsvetenskapliga Föreningen i Stockholm den 5 september 1984. Den anknuter också till slutmeningarna i min artikel "Uppsala, Cambridge och verkligheten" i Statsvetenskaplig Tidskrifts serie "Mina lärofäder" (StvT 1982:1).

ning främjar hederlighet och öppenhet. Hur det än må vara med den saken är det likväl uppenbart att förfarandet kräver långtgående förenkling. Ett resonemang som inte kan koncentreras till högst fem minuter saknar så gott som all genomslagskraft. Nyanserna får lämnas därhän. Detta gynnar intuitiva begåvningar men ställer sig besvärligt för dem som har en mera analytisk läggning, vilket vanligen är fallet med vetenskapens idkare.

Ändå kan samhällsvetarna inte heller nu undgå att dras in i debatten. De spelar inte samma roll som förut, de sitter mindre ofta i riksdagen, men de finns ändå med. De kan inte komma undan.

Dessutom bör man akta sig för att underskatta förmågan hos "vanligt folk" att följa invecklade resonemang. De som vill göra sig besvär är inte alls tvungna att nöja sig med förenklingarna. Det är inte skillnader i intellektuell förmåga utan skillnader i intressets inriktning och intensitet som hos den stora allmänheten reducerar det rationella politiska samtalets roll.

Men just därför är det särskilt angeläget att samhällsvetarna uttrycker sig begripligt. De får inte gömma sig i specialkonstruerat fikonspråk. De måste också akta sig för att dra ihop argumentationen och hoppa över sådana moment som ter sig självklara för dem men är mer eller mindre obekanta i huvuddelen av en vidare krets.

Innan jag går vidare in på hur förhållandet till den praktiska politiken enligt min mening ter sig just ur statskunskapens synpunkt är jag tvungen att göra en tämligen stor parentetisk utvikning.

Ingen som läst dels Carl Arvid Hesslers, dels min egen artikel i denna tidskrift under samlingsrubriken "Mina lärofäder" kan sväva i tvivelsmål om att vi representerar helt olika uppfattningar, kanske rentav utgör motpoler, när det gäller den källkritiska metodlärans och därför också förhållandet mellan politisk vetenskap och politisk erfarenhet. Med full respekt för Hesslers vetenskapliga akribi och integritet liksom för hans sällsynt fina framställningskonst – han borde sitta i Svenska akademien – kan jag därför inte undgå att på vissa punkter markera avvikande åsikter och rentav komma med en viss hövlig polemik mot hans resonemang.

Det är inte tal om annat än att engagemang i praktisk politik kan vålla samhällsvetarna svårigheter. Deras trovärdighet kan sättas i fråga, särskilt därför att offentlighetens intresse så ofta knyts till personen i stället för till saken, till *vem* som säger något i stället för till *vad* som sägs och

till argumentationens hållbarhet. Om Assar Lindbecks kritik mot löntagarfonderna i stället hade framförts av Staffan Burenstam Linder skulle det ha varit mycket lättare att vifta bort den. Det rörde sig här om en politiskt kontroversiell och därför ömtålig fråga, men debatten hade också ett av politiska värderingar mera oberoende sakligt innehåll, som lättare kunde komma bort om debattörernas partibeteckningar var helt entydiga.

I dagens diskussionsläge kan därför också vetenskapliga inlägg, tex rörande grundlagarnas tolkning eller tendenserna i den sociala och ekonomiska utvecklingen, röna misstro när den som gör dem har blivit känd för en viss partipolitisk uppfattning. Vederbörande har lättare att "klara sig" från sådan kritik om deras partiståndpunkter är oklara eller okända.

Å andra sidan kan detta också leda till att den som är känd för en viss politisk ståndpunkt frestas att i strävan efter objektivitet eller anseende för objektivitet överkompensera sina värderingar, att "lean over backwards". I vad mån detta är lika vanligt som att någon låter sig av värderingarna lockas att dra "passliga" slutsatser i samhällsvetenskapliga resonemang kan naturligtvis inte fastställas. Men otvivelaktigt förekommer bäggedera.

Särskilt aktuell blir denna problematik när man sysslar inte bara med politikens konkreta fakta och händelser, utan också med idéhistoria och idékritik. Den ligger delvis bakom den polemik som på 1940-talet uppstod mellan Herbert Tingsten och mig. Där gick jag rentav så långt att jag ifrågasatte möjligheten av idékritik inom den politiska vetenskapens ram. I efterhand konstaterar jag att jag därvidlag gick till överdrift. Både immanent kritik och kritik av underliggande faktaanalys är vetenskapligt möjliga vid studiet av politiska ideologier och åskådningar. Måhända gäller detsamma också undersökning av den ideologiska argumentationens uppriktighet.

Otvivelaktigt är dock frestelserna stora, och de övervinns långt ifrån alltid. Herbert Tingsten kritiserade i tur och ordning sönder fascistisk-nazistisk, konservativ och marxistisk ideologi. Någon motsvarande analytisk kritik av liberalismen gav han sig aldrig in på. Gunnar Myrdal visade genom "Vetenskap och politik i nationalekonomin", en för alla samhällsvetare oumbärlig bok, på några av de stora bristerna i den traditionella liberala nationalekonomins analyser. I ett senare skede skulle en likartad kritik av Keynes' teori ha haft stort intresse, men åt någon sådan har Myrdal aldrig ägnat sig. Det kan i båda fallen ligga nära till

hands att misstänka motiv som ligger utanför de vetenskapliga. Igen är det trovärdigheten som sätts i fråga.

Det är dock ytterst viktigt att understryka, att invändningar av detta slag kan gälla inte bara dem som har öppet redovisade värderingar och politiska ståndpunkter utan lika mycket – kanske ännu mera – det oredovisade engagemanget. När jag på sin tid läste Carl Arvid Hesslers installationsföreläsning om "Demokrati i västeuropeisk mening och i rysk" kunde jag instämma i snart sagt varje ord. Men såvitt jag kunde förstå var det på åtskilliga punkter mina relativt subjektiva värderingar, inte den vetenskapliga analysen som motiverade instämmandet. Sak samma skulle ha gällt den negativa ståndpunkt jag hade kommit att inta om det förda resonemanget hade förbytts i sin motsats. När Hessler skrivit om stat och kyrka eller om konfucianismen har jag också haft svårt att värja mig för lurande misstankar att framställningen kan ha påverkats av för mig okända ideologiska ståndpunkter eller värderingar.

Också på en annan punkt måste jag anmäla avvikande mening mot Hessler, och här är jag tvungen att närmare utföra mitt resonemang. Det gäller några av den weibullska metodiken påverkade satsen i uppsatsen "Att lära känna samhället" i serien "Mina lärofäder" (StvT 1982:3).

"Det väsentliga var att gå tillbaka till de primära, tillförlitliga källorna och utan sidoblickar på annat material söka tolka dem. Vid den tolkningen var det oacceptabelt att komma med förmodanden och gissningar. Det var de primära källornas ord som gällde, ingenting annat." – "När jag kom till Konfucius – eller K'ung Fu Tzu – fann jag att det uppstått en rik flora av legender kring mannen och att det rädde de mest skilda uppfattningar om hans lära. Jag beslöt att inte ta hänsyn till dessa legender och uppfattningar. Utan någon förtfattad mening gick jag direkt till K'ung Fu Tzus 'Samtal'. Då upptäckte jag att det rädde delade meningar om äktheten hos dessa 'Samtal'. En framstående sinolog som Bernhard Karlgren ansåg att skriftens äkthet var ställd utom tvivel. En annan framstående sinolog, Arthur Waley, ville påstå att samlingen inte innehöll många autentiska uttalanden av mästaren själv. Därom kunde jag inte ha någon mening. Men av källkritiska skäl beslöt jag att följa Waley och endast studera de äldsta delarna av 'Samtalen'. Skulle jag ha fattat dessa två beslut, om jag aldrig hade lärt känna Curt Weibull?"

Nu hör jag för min del – det måste jag oförblommerat erkänna – av arv, utbildning och läggning snarare till den hjärneska än till den weibullska skolan. Därför kan jag inte förlika mig med tanken att man "utan sidoblickar på annat material" skall följa uteslutande de helt primära källorna. I mitt tycke är Hesslers egen bok om konfucianismen, "De sanna riddersmännens stat", ett klart exempel på problemet. Som primära, tillförlitliga källor kan man nämligen aldrig räkna översättningar om vilkas tillförlitlighet man är ur stånd att själv bilda sig en uppfattning. Ändå bygger Hessler på de delar av Samtal som han anser äkta – utan att kunna läsa dem i original. Det skulle jag från mina utgångspunkter inte heller tveka att göra, men då därför att min källkritiska syn är en annan än hans. Vidare: de legender och uppfattningar om konfucianismens sanna innebörd, som Hessler inte vill ta hänsyn till, har för den utveckling efter mästarens död, som den senare delen av Hesslers bok handlar om, troligen haft minst lika stor betydelse som dennes ursprungliga förkunelse. "When men believe things to be real, they are real in their consequences."

Om det är "oacceptabelt att komma med förmodanden och gissningar" ligger det nära till hands att också mönstra ut ofullständigt bevisade eller helt obevisade hypoteser om skeendet. Självfallet får sådana inte presenteras som något annat än vad de är, nämligen just hypoteser, men i den egenskapen är de enligt min mening helt oumbärliga i vår vetenskap liksom i alla andra. Ofta är det endast med utgångspunkt från hypoteserna som man kan bedöma vilka ytterligare uppgifter man måste införskaffa och vilka frågor man skall ställa till materialet. Och detta gäller inte bara de egna hypoteserna, som man ju rent teoretiskt sett skulle ha möjlighet att behålla för sig själv tills man prövat dem, utan i minst lika hög grad fullföljandet av det vetenskapliga arbete som inletts av andra. Inte sällan är det just med utgångspunkt från föregångarnas obevisade hypoteser, förmodanden och gissningar som efterföljarna genom egna forskning och resonemang kan nå säkrare slutsatser.

Låt mig ge ett exempel, hämtat från min egen doktorsavhandling, på vad jag anser vara nödvändigt arbete med en hypotes. Det gäller 1848 års ministärskris. Det primära och helt tillförlitliga källmaterialet ter sig helt motsägande. Där finns både uppgifter som handlar om starka konservativa tendenser men också andra som tvärtom tyder på att riksdagens reaktioner, kanske också orolig-

heterna i och utanför Sverige, nödvändiggjort en förskjutning i liberal riktning. Frågan är inte betydelselös. I den långsamma vandringen från makt-delning med en stark kungamakt till något som närmade sig parlamentarism (ehuru inte demokrati) var det som hände 1848 högst betydelsefullt, kanske mera betydelsefullt än 1840 års kriser. Går man bara på de primära källornas uppgifter finner man sig stå kvar vid en oförklarad motsägelsefullhet. Genom att framföra en obevisad hypotes om de moment i händelseförloppet där källorna var tysta kunde jag peka på en möjlig förklaring till det skenbart oförklarliga. Själv är jag alltjämt övertygad om att den måste vara den riktiga, och antingen det nu beror på att ingen varit intresserad av att forska vidare på 1848 eller på att andra delar min mening kan jag efter fyrtio år konstatera att ingen ens försökt göra en motsatt uppfattning trolig.

Förmågan att finna de mest sannolika hypoteserna där källmaterialet tryter saknar i vår vetenskap inte samband med erfarenheten av praktisk politik. Om man i stället för att bara hålla sig till primära källor som är obestriddligen tillförlitliga försöker bygga på hela det tillgängliga, mer eller mindre tillförlitliga materialet blir det nödvändigt att på varje punkt värdera inte bara källornas kvalitet utan också de sakuppgifter man möter – inte bara för att träffa ett val mellan motstridiga uppgifter utan också där dessa är skenbart entydiga. Det ger inte full visshet, men det räcker ofta att fastställa graden av sannolikhet.

När vi inom IPSA sysslade med de diskussioner, som låg till grund för min bok "The study of comparative government", hävdade framför allt några av de brittiska diskussionsdeltagarna att själva benämningen "political science" var missvisande. "It is not a science, it is an art." Visst låg det något i vad de sade, om man i ordet "science" lägger in den precision som ansågs utmärkande för den klassiska fysiken eller de andra "exakta naturvetenskaperna". Full visshet uppnår man i vår vetenskap sällan eller aldrig, vilken källkritisk metod man än tillämpar. Att bedöma graden av sannolikhet kräver å andra sidan en förmåga, som de brittiska kollegerna ville beteckna som konstnärlig. Man måste kunna sätta sig in i vad som kan ha hänt eller kan förmodas hålla på att hända – och kanske framför allt vad som *inte* kan ha hänt eller *inte* kan hålla på att hända.

Skulle man i källorna stöta på en uppgift om att Bertil Ohlin eller Jarl Hjalmarson 1958 övervägt

att gå in i en koalition med socialdemokraterna under Tage Erlanders ledning, behöver man inte ägna sig åt någon källkritisk analys. Uppgiften vore så uppenbart orimlig, att den måste vara otillförlitlig och skulle kunna lämnas åsido utan större ansträngningar. Också räknemaskinens resultat måste för att inte vålla missförstånd bedömas utifrån sunt förnuft och beprövad erfarenhet. Visst måste man när det gäller opinionsundersökningar hålla uppsikt över statistiska felmarginaler, men det är inte tillräckligt. Där kan också finnas systematiska fel, som gäller validiteten i grundmaterialet, och dem är det inte alltid lika lätt att omedelbart observera. Först när man på andra grunder börjar misstro undersökningens resultat får man anledning att göra en mera ingående granskning, som kan avslöja de systematiska feilen. Skulle exempelvis en opinionsundersökning just nu tyda på att två tredjedelar av väljarna vid 1985 års val hade för avsikt att rösta med moderata samlingspartiet, inser var och en att där måste finnas ett sådant systematiskt fel. Det blir då ointressant att försöka tolka undersökningens resultat. Men var går den gräns, vid vilken misstron måste anses given? Går den vid 50 procent – vid 40 procent – vid 35 procent? Det blir i hög grad en omdömesfråga.

När min far Eli F. Heckscher hade läst min doktorsavhandling, vilket han inte hade tillfälle att göra förrän den förelåg i tryck, ville han säga något vänligt. Hans kommentar blev att boken vittnade om att författaren hade gott politiskt omdöme. Var detta riktigt, berodde det troligen på att erfarenheterna av studentpolitiska och akademiska intriger i 1920-talets och 1930-talets Uppsala kunde ge god ledning vid studiet av de intrigspel som ägde rum i och omkring Karl XIV Johans och Oskar I:s regeringar. Ibland – såsom i fråga om 1848 års nyss nämnda ministärkris – gällde det att söka förklaringen till skenbart oförklarliga utvecklingsmoment i att de handlande personerna agerade på ett mera komplicerat sätt än den politiskt oskuldsfulla kunde föreställa sig. Av allt att döma saknas exempel därpå inte heller i vår egen samtid. Det är ett av skälen till att den praktisk-politiska erfarenheten utgör en tillgång också i statsvetenskaplig forskningsverksamhet.

Hur är det med det omvända förhållandet, den vetenskapliga läggningens verkningar om man sysslar med praktisk-politiskt arbete? Nu liksom i 1982 års artikel skulle jag vilja göra gällande att svårigheterna här väger avsevärt tyngre än den

fördel som vanan vid logiskt tänkande egentligen skulle kunna innebära. Och detta blir särskilt märkligt till följd av de ändringar i det politiska arbetets villkor som i det föregående har berörts. Det beror framför allt på att de förenklingar dagspolitiken i växande grad kommit att kräva vållar svårigheter för den politiskt engagerade vetenskapsidkaren. Låt mig ta ett par exempel ur min egen erfarenhet!

Som nybliven högerriksdagsman sattes jag genast som suppleant i statsutskottet, det utskott där budgetens utgiftssida så gott som helt och hållet behandlades. Det ansågs mycket hedrande, bland annat därför att utskottets struktur var sådan att suppleanterna på utskottets olika avdelningar i verkligheten hade samma ansvar som ordinarie ledamöter. Högerpartiets politik gick den tiden ut på att med osthylmetoden yrka nedsättning av alla anslag, stora som små, för att därmed lägga en statsfinansiell grund för skattesänkingsförslag. Själv hade jag nyligen i boken "Svensk statsförvaltning i arbete" visat "att inga ur statsfinansiell synpunkt verkligt stora belopp över huvud stå att vinna genom ökad sparsamhet med statens medel", så länge man med sparsamhet menade "småsparande" på omkostnader och andra därmed jämförliga detaljer. Lyckligtvis hade våra politiska motståndare i statsutskottet inte läst min bok, eller också avstod de av grannlagenhetsskäl från att citera den. Men för mig själv innebar det något som närmade sig en samvetskonflikt att avgöra, om jag i utskott och kammare skulle kunna tala eller ens rösta för en politik som jag kort dessförinnan hade visat vara meningslös.

En stridsfråga i svensk politik har under lång tid gällt införandet av grundlagsskydd för äganderätten, upprätthålllet med stöd av domstolarnas s. k. lagprövningsrätt. Inte minst mitt eget parti har ivrigt påyrkat detta och menat att domstolarna på detta sätt skulle kunna utföra en mycket samhällsnyttig gärning. För bedömningen härav spelar den amerikanska utvecklingen självfallet en stor roll. Den har jag haft tillfälle att studera rätt ingående, ehuru utan att skriva om den. Under min docenttid fick jag bland annat delta i Edward S.

Corwin's rättsfallsövningar vid Princeton-universitetet. Corwin visade där, liksom i sina skrifter, att den amerikanska högsta domstolens tillämpning av ifrågavarande grundlagsbestämmelser varit långt ifrån konsekvent. Under olika tider har den betingats av de växlande värderingar som på detta område varit förhärskande i den allmänna opinionen. Ingenting tyder på att svenska domstolar skulle ha större motståndskraft mot dylika frestelser än de amerikanska. Men hur skall man kunna övertyga ett politiskt parti om den saken?

På senare tid har det i stället inte varit ovanligt att ställa förhoppningar på inrättandet av en särskild författningsdomstol. Det finns få exempel därpå från andra länder, men ett av dem gäller Västtyskland. Där har författningsdomstolen visat sig vara ett politiskt snarare än ett juridiskt organ, och dess auktoritet är snarast mindre än de allmänna domstolarnas.

En annan sak som för närvarande ibland diskuteras är möjligheten att grundlagsmässigt reglera något slags balansering av statens budget. I själva verket hade vi emellertid rätt länge bestämmelser av detta slag i våra kommunallagar, och de kringgicks vid relevanta tidpunkter snart sagt i alla kommuner, tills de framstod som helt ineffektiva. Inte heller den erfarenheten är alldeles lätt att förmedla till politiker eller samhällsdebattörer ur en yngre generation, vilkas eventuella kommunala erfarenhet inte sträcker sig längre tillbaka i tiden än något årtionde.

Den sortens problem blir större, inte mindre, i proportion till det ansvar och inflytande man kan få inom sitt parti. Den vetenskapsidkare klarar sig lättast som kan nöja sig med att från sin bänk uppträda som särpling, förutsatt bara att han ändå kan bli omvald. Om ambitionerna är större och går ut på att öva verkligt politiskt inflytande blir det också svårare att frondera. "Jag är deras ledare, jag måste följa dem" är en gammal sats som är minst lika tillämplig i dag som den varit tidigare. Med den utveckling som präglade den svenska politiska debatten blir den alltmera besvärande för den som har ambitionen att syssla med både politisk vetenskap och praktisk politik.